

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΟΥΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1945

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΤΣΩΡΤΣΙΑ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

Θ. ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ*

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

14.— 'Ασυναίσθητα, έτσι, περνούμε στην κυρίως λεγόμενη ψυχολογία και στα πολυσύνθετα προβλήματα της. Ο Σπένσερ υπέδειξε την ακόλουθη διαφορά μεταξύ των φυσιολογικών και των ψυχολογικών φαινομένων· κατ' αὐτὸν τὰ πρῶτα περιλαμβάνουν μεταβολές ταυτόχρονες μαζί και διαδοχικές και τὰ δεύτερα μονάχα διαδοχικές. «'Αρκεί, γράφει, νὰ προσέξουμε ἔστω και προχειρῶς τις διάφορες συνεχείς λειτουργίες πού ἀποτελοῦν τὴ ζωὴ τοῦ σώματος γενικά, γιὰ νὰ ἴδουµε πῶς οἱ λειτουργίες αὐτὲς εἶναι συγχρονισµένες — ὅτι ἡ χώνευση, ἡ κυκλοφορία, ἡ ἀναπνοή, ἡ ἔκκριση, ἡ ἀπόκριση κλπ. στὶς διαφορὲς ὑποδιαίρεσεις των, δημιουργοῦνται ταυτόχρονα και σὲ ἀμοιβαία συνεξάρτηση. Καὶ ἡ πιὸ σύντομη ἐξέταση µᾶς βοηθεῖ ἐπίσης νὰ ἴδουµε καθαρά πῶς οἱ λειτουργίες πού ἀπαρτίζουν τὴ νόηση ἐμφανίζονται ὄχι ταυτόχρονα, ἀλλὰ ἡ μιὰ κατόπιν τῆς ἄλλης¹». Ταυτόχρονη και διαδοχικὴ ἀνταπόκριση γιὰ τὰ φυσιολογικά φαινόμενα, διαδοχικὴ ἀνταπόκριση μονάχα γιὰ τὰ ψυχικά φαινόμενα.

Ὁ ἴδιος ὁ Σπένσερ καθωδηγεῖτο πάντοτε ἀπὸ μιὰν ἄλλη κατευθυντήρια σκέψη· ὅτι, δηλαδή, δὲν ὑπάρχει διόλου ἀκριβὴς γραμμὴ διαχωρισμοῦ μεταξύ των φυσιολογικών και ψυχολογικών φαινομένων κι ὅτι κάθε ἀπόλυτη διάκριση εἶναι ἀπατηλή. Οἱ αἰσθήσεις, τὰ ἐνστικτα, τὰ συναισθήματα, ἡ νόηση, ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν ἕνα ξεχωριστὸ κόσµο πού βγαίνει ὁµως ἀπὸ τὴν ἐμψυχη ζωὴ ἡ ὁποία βυθίζεται μέσα σ' αὐτὸν τὶς ρίζες της και εἶναι σὰν ἐξάνθησή του.

Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ φυσιολογικὴ ζωὴ, ἀπὸ τὶς σπλαγχνικὲς λειτουργίες στὴν ψυχικὴ ζωὴ, ἐκδηλώνεται µὲ τὴν ἀνάκλαση πού περιλαμβάνει µετὰ βίας, µερικά ἴχνη συνείδησης. Λιγάκι πιὸ πέρα διακρίνουµε τὴν αὐτόματη πράξη πού καθορίζεται σὰν μιὰ πράξη πού ἔχει κάτι τὸ αὐθόρμητο και ἐμφανίζει μιὰ κανονικότητα χωρὶς μεταλλαγές μήτε ἰδιοτροπίες. Ἡ συνείδηση, κάνει ἤδη τὴν ἐμφάνισή της στὸν αὐτοματισµὸ πού εἶναι τὸ πρῶτο βῆµα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ψυχικὴ ζωὴ. Ὁ Janet γράφει: «Ἡ συνεί-

δηση πού ὑπάρχει ἐδῶ, ὅπως παντοῦ, γιὰτὶ δὲν ἐξαφανίζεται νομίζω παρὰ μονάχα µὲ τὴ ζωὴ, στὴν κατάστασιν τούτη εἶναι περισσότερο στοιχειώδης παρὰ σὲ κάθε ἄλλη²».

Μόλις ὑπάρχει συνείδηση, ὑπάρχει ψυχικὴ ζωὴ. Τὴν ψυχικὴ αὐτὴ ζωὴ πολὺ δύσκολα μπορεῖ νὰ τὴν ἐρευνήσῃ κανεὶς. Ἡ παλιὰ ψυχολογία, ἡ κλασσικὴ ψυχολογία, πού διδάσκεται ἀκόµη, πού γεννήθηκε ἀπὸ τὸ μεταφυσικὸ και φιλοσοφικὸ στοχασµὸ, χρησιμοποίησε γιὰ μέθοδο: τὴν ἐνδοσκοπήσῃ και ἕνα ἐργαλεῖο ἀρκετὰ ἀτελές, τὴν τρέχουσα γλώσσα µὲ τὶς ὑποδιαίρεσεις τῆς τῆς ψυχῆς σὲ ξεχωριστὲς λειτουργίες (facultés). Μὲ τὴν μέθοδο τούτη και µ' αὐτὸ τὸ ὄργανο δὲν πῆγε πολὺ μακριά. Μπορεῖ κανεὶς νὰ διατυπώσῃ πολὺ σοβαρὲς ἐπικρίσεις κατὰ τῆς ἐνδοσκοπήσῃς. Τὰ ψυχικά φαινόμενα ἐμφανίζονται ὑπὸ τὴ μορφή τοῦ χρόνου δύσκολα ἐρευνῶνται.

Ὅταν χρησιμοποιεῖ τὴν ἐνδοσκοπήσῃ ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησῃ, κατευθύνει κανεὶς τὴν προσοχή του σὲ γεγονότα συνειδήσεως πού μεταβάλλονται και ἐξαφανίζονται μόνο και μόνο ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς παρατήρησῃς και τῆς αὐτοπαρατήρησῃς. Καὶ, ἀντίθετα πρὸς τὴν παρατήρησῃ τοῦ Σπένσερ, πού ἀνέφερα ξεπίτηδες ἀρχίζοντας τὴν παράγραφο τούτη, εἶναι βέβαιο πῶς διάφορα συνειδησιακά ρεύματα μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν ταυτόχρονα. Ὅταν θαυµάζουµε ἕνα ἔργο Τέχνης, ἡ ὅταν εἴμαστε θυµωµένοι ἡ ἐρωτευµένοι, μποροῦµε εύκολώτατα ν' αὐτοπαρατηρηθοῦµε και ν' αὐτοαναλυθοῦµε, ὡς νὰ εἴχαµε πλάι στὸ ἐπίσημο και ζωντανὸ ἐγώ µας ἕνα ἄλλο ἐγώ, πού παίζει τὸ ρόλο τοῦ ἐπίσημου παρατηρητῆ - ψυχαναλυτῆ. Ἄλλωστε τὸ γνωστότατο τούτο φαινόμενο ἐκδηλώνεται πάντα σὲ βάρος τοῦ κύριου γεγονότος. Τὸ νὰ παρατηροῦµε και ν' ἀναλύουµε οἱ ἴδιοι τὸ βασικὸ ψυχικὸ γεγονός κατὰ τὴν ὥρα πού δημιουργεῖται εἶναι ὡς νὰ τοῦ ἀφαιροῦµε κάθε ἐνέργεια³.

2. Janet: L'automatisme psychologique. 1888. 3η ἐκδ. σ. 34.

3. Ἐξάλλου ἡ τρέχουσα παρατήρησῃ τὸ σηµείωσα ἀπ' ἀφορμὴ μερικῶν «ὠραϊολόγων» πού «αὐτοακούονται μιλιώντας» ἢ γιὰ μερικὲς κοκέτες γιὰ τὶς ὁποῖες λένε πῶς «ξαίρουν πῶς εἶναι ὠραίες», πού κατορθώ-

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεύχος.
1. Spencer: Synthèse speciale § 177.

Θά προχωρήσω, μάλιστα, ακόμη περισσότερο. Θά είπω ότι τό ψευτίζουμε άνεπανόρθωτα και κατά βάση. Έφιστώντας τήν π ρ ο σ ο χ ή μας, πρώτα - πρώτα, στό ψυχικό φαινόμενο, σημαίνει πώς δέν τό συλλαμβάνουμε πιά στή φυσική του εξέλιξη. Άλλ' ακόμη, άπ' τή στιγμή πού αυτόπαρρητηρείται κανείς προσεχτικά, πού παρατηρεί τήν ίδιαν έσωτερική ζωή του, α ύ τ α - π α τ ᾶ τ α ι και α ύ θ υ π ο β ᾶ λ λ ε τ α ι. Ζητεί ν' άνεύρη λεπτομέρειες πού άρχικά δέν ύπῆρχαν και τίς βρίσκει γιατί τίς προσφέρει άφ' έαυτοῦ, συνειδητά ή άσυνειδητά, λεπτομέρειες πού επιπροσθέτει στό ξηρό γεγονός και περικόπτει άλλες πού δέν επιθυμεί νά συναντήσει. Έν πάση περιπτώσει τό ψυχικό γεγονός χάνει όλοτέλα τόν άνόρθωτο χαρακτήρα του.

Άν άνατρέξουμε στήν άνάμνηση, τό κώλυμα είναι ή έ ρ μ η ν ε ί α. Στή μνήμη γίνεται μιά τεράστια έρμηνευτική εργασία. Τό εύγλωττότερο παράδειγμα είναι ή δυσκολία πού δοκιμάζουμε όλοι ν' άφηγηθούμε ένα όνειρο έστω και προσφατότατο χωρίς νά τό έρμηνεύσουμε γι' αυτή τήν έρμηνεία τοῦ όνειρου κατηγορήσαν τόσο πολύ τή σχολή τοῦ Φρόυντ.

Η ένδοσκόπηση, λοιπόν, ή ύποκειμενική παρατήρηση, είναι πολύ άτελές όργανο για μιά άντικειμενική ψυχολογία, έμπνεόμενη από πνεύμα πραγματικά έπιστημονικό. Είναι, τό πολύπολύ καλή για τήν τέχνη τοῦ μυθιστοριογράφου ή για μιά αισθητική βασισμένη στήν E i p f ῆ h l u n g ή στή μπερξονική ένόραση, και σκοπός μοναδικός τής όποιας είναι νά κάνη, άπ' άφορμή ενός έργου τέχνης, ένα δεύτερο έργο τέχνης : ν' άφηγηθῆ τίς περιπέτειες τής ψυχῆς, άνάμεσα στ' άριστουργήματα. Στήν άντικειμενική ψυχολογία θά πρέπει ν' άποκλεισθούν, παρ' έκτός άν θεωρηθούν ως άπλά συμπτώματα, όλα τά άμεσα δεδομένα τής ένδοσκόπησης.

Κατά τοῦ όργάνου τής κλασσικής ψυχολογίας, δηλαδή τών ύποδιαίρέσεων τής ψυχῆς σέ στεγανά διαμερίσματα, σέ ξεχωριστές λειτουργίες, σέ « r i g e o n h o l e s » ή περιστερεώνες, όπως τίς έλεγε τόσο ώραία ό William James, θά πρέπει επίσης νά εγείρουμε άυστηρότατες επικρίσεις.

Τό νά χωρίσουμε τό πνεύμα, ακολουθώντας σέ τοῦτο τήν τρέχουσα καθημερινή γλώσσα, σέ ξεχωριστές λειτουργίες (facultés) πού συνεργάζονται άναμεταξύ τους όταν δέν άλληλομάχονται, προικισμένες μ' ένα είδος προσωπικότητας και Ικανές νά επιδράσουν σέ μᾶς άτομικά και άγνωσμένες άμοιβαία, είναι μιά αντίληψη πού έχει ήδη ξεπερασθῆ και πού είναι έντελώς άπαράδεκτη.

Η θεωρία τούτη τών λειτουργιών, πού εγκαινιάσθηκε στήν ψυχολογία κυρίως από τόν Locke¹, επαναλήφθηκε από τόν Thomas Reid² και τόν Jouffroy³ γελοιοποιηθείσα στήν

νουν ν' αυτόπαρρητηρούνται και ν' αυτόθαυμάζονται διαρκώς στή ζωή.

1. John Locke: Essai sur l'entendement humain (βλ. τόν Πρόλογο) 1690.

2. Th. Reid: Essai sur les facultés intellectuelles.

3. Jouffroy: Mélanges: De la science psychologique (etc).

Άγγλία από τή Σκωτική Σχολή και στή Γαλλία από τόν Victor Cousin και τούς μαθητές του, βασίζεται κυρίως στήν Ιδέα τούτη, πώς ό άνθρωπος διαθέτει στήν ψυχή του μιάν-ύποθετική λειτουργία Ικανή νά δημιουργεί τό έρευνώμενο ψυχικό γεγονός κι ότι ή λειτουργία τούτη είναι σχεδόν ξένη σ' άλλες άνάλογες λειτουργίες πού ή ψυχή διαθέτει επίσης. Είναι μιά εξήγηση άνάλογη μ' εκείνην τών παλιών γιατρών πού ύπέθεταν μιάν ύπνωτική Ιδιότητα τοῦ όπιου. Η Ιδιότητα τούτη δέν άποτελεῖ πιά εξαίρεση, άφού ύποθέτει εξηγημένο ό,τι όφείλει άκριβώς νά εξηγηθῆ¹.

Θά Ιδοῦμε, αυτό άς λεχθῆ έν παρόδω, πώς στή νεώτερη ψυχολογία γίνεται λόγος για άγωγές. Άλλά δέ θά πρέπει, και επιμένω σοβαρά σ' αυτό, νά συγχέουμε μιά άγωγή και μιά λειτουργία τής παλιᾶς ψυχολογίας. Μιά άγωγή άποτελεῖ μιά συστηματοποιημένη ένέργεια — μιά λειτουργία τής παλιᾶς ψυχολογίας ήταν ένα ύποθετικό θείο δώρο για νά δημιουργεί τό ψυχικό γεγονός.

Έξ άλλου οι λειτουργίες είχαν τό μειονέκτημα νά εμφανίζουν τήν ανθρώπινη συνείδηση, τήν ψυχική ζωή σαν κάτι τό στατικό. Σήμερα έχουμε μιάν αντίληψη δυναμική τής ίδιας αὐτῆς ψυχικῆς ζωῆς και οι μελέτες τοῦ Φρόϋδ συμβάλανε κατά πολύ για νά φτάσουμε στό άποτέλεσμα τοῦτο. Η συνείδηση είναι μιά όργανική σύνθεση, ένα όν πραγματικά ζωντανό και τοῦ όποίου κάθε μέρος δέν νοείται πραγματικά παρά διά τοῦ συνόλου, πού αυτό και μόνο τοῦ επιτρέπει νά ύπάρχει. Τό ν' άπομονώνουμε τίς λειτουργίες, τά συναισθήματα ή τίς βουλήσεις είναι έντελώς τεχνητό και δέν ανταποκρίνεται διόλου στα πραγματικά γεγονότα τής συνείδησης. Η ανθρώπινη ψυχή δέν συγκροτεῖται πιά σαν ένας μηχανισμός πού περιλαμβάνει έτοιμα έλατήρια. Η ανθρώπινη ψυχή είναι ένας άληθινός ζωντανός όργανισμός, τοῦ όποίου τά στοιχεία αναπτύχθηκαν από κοινού, άλληλεπιδρώμενα στήν εξέλιξή τους, διαφοροποιούμενα όλίγον κατ' όλίγον τά μέν από τά δέ, και τελίοντα όλα, τουλάχισταν στό κανονικό όν, πρὸς ώρισμένο κοινό και μοναδικό σκοπό : τή ζωή.

Δέν μπορούμε πιά σήμερα νά φανταζόμαστε άπ' τή μιά μεριά τίς αισθητήριες λειτουργίες κι άπ' τήν άλλη μεριά τίς διανοητικές λειτουργίες

1. Ο Benedetto Croce γράφει: «Η πνευματική ένόραση θεωρήθηκε ως ή πραγματική αισθητική ένέργεια: άλλότε (κι άφού ήσαν διατεθειμένοι νά έπινούσαν ψυχικές ένέργειες, δέν τοῦς εκόστιζε και πολύ νά έπινόησουν άλλη μιά) έβαζαν στό πλάι της ή κάτωθέ της, ή άπάνωθέ της, μιά αισθητική λειτουργία πού δέν έχει τίποτε τό κοινό με τήν άπλήν ένόραση και τήν όποιαν εξόμνησαν συνδέοντες μ' αὐτήν τό καλλιτεχνικό γεγονός ή τουλάχιστον μερικά άόθαιρετα διαλεγμένα σύνολα καλλιτεχνικής παραγωγῆς. Τέχνη, θρησκεία και φιλοσοφία φάνηκαν κάποτε σαν μιά και μόνη κι άλλότε σαν τρεῖς ξεχωριστές λειτουργίες τοῦ πνεύματος, πότε δέ ή μιά και πότε ή άλλη έμενε άνώτερη στήν Ιεραρχία πού είχε καθορισθῆ στήν καθεμιά τους.» (Άντιλαμβάνεται κανείς τόν ειρωνικό τόνο τοῦ B. Croce όταν μιλάει για τίς λειτουργίες αὐτές πού είναι σαν άλλοι «άπό μηχανῆς θεοί». Βλ. B. Croce — Αισθητική. Μετάφρ. Η. Bigot, Paris 1904, σελ. 64).

γίες, ν' αλληλομάχονται, να χωρίζονται από αδιάβατες τάφρους και να μη μπορούνε να συνεργαστούνε πραγματικά παρά στο σοφό ή στον ήρωα.

Αν επικρίνουμε τόσο ζωηρά την ψυχολογία που χρησιμοποιεί την ενδοσκόπηση και τις ψυχικές λειτουργίες, όπως καταδικάσαμε την ψυχοφυσική του Φέχνερ, δεν είναι ούτε από δογματισμό ούτε από τύφλωση, αλλά βασιζόμενοι μόνο και μόνο στο γεγονός τουτού, ότι δεν οδηγεί σε μια σταθερή και καθαρή γνώση του αντικειμένου που διάλεξε.

Η ψυχολογία τούτη, προερχόμενη κυρίως από τη φιλοσοφία του Descartes, αναγνωρίζει την προτεραιότητα στο διανοητικό φαινόμενο — την έσωτερική σχέση — που δεν είναι μήτε το μοναδικό μήτε το σημαντικώτερο φαινόμενο της ψυχικής ζωής. Και μ' αυτό το διανοητικό γεγονός συνδέει όλα τα φαινόμενα που μένουν πάντοτε έσωτερικά και σάμπως έστερημένα από κάθε πραγματική κίνηση.

Η ψυχοφυσική του Φέχνερ έκανε ακριβώς το αντίθετο. Προσπάθησε να υποκαταστήσει στο έσωτερικό το έστερημένο από κίνηση και στατικό φαινόμενο το υλικό φαινόμενο. Φαντάσθηκαν τον ψυχοφυσικό παραλληλισμό — τη φανταστική αυτή υπόθεση πώς σε κάθε ψυχικό φαινόμενο κατορθώνουμε να μετρούμε το αντίστοιχο φυσικό γεγονός που του χρησιμεύει ως υπόρραμμα. Και μέτρησαν φυσικά ή φυσιολογικά φαινόμενα, ελπίζοντας πώς το μέρος θά μπορούσε να δώσει το όλο. Έφτασαν να πιστεύουν, με τη βοήθεια της μόδας και του ένθουσιασμού, πώς θά πετύχουν να εκφράσουν το ψυχικό με μαθηματικούς όρισμούς. Άλλα οι νόμοι του Φέχνερ ωδήγησαν την ψυχολογία σ' ένα αδιέξοδο, πράμα που αποδεικνύει σαφέστατα πώς ή άφετηρία της ήταν επίσης έσφαλμένη.

Έτσι ή ψυχολογία έπεφτε από τη Χάρυβδι στη Σκύλλα· για να γνωρίσουμε τον πόνο, έλεγε ή ενδοσκόπηση των κλασικών, δεν έχουμε παρά να τσιμπήσουμε το μπράτσο· ή συνείδηση που έχουμε τότε είναι ή συνείδηση του πόνου — και κατ' ανάγκην αυτό άρκει άφου είναι άμεσα και γίνεται αισθητή άμεσα και ολοκληρωτικά από τη συνείδηση. Άπ' την άλλη μεριά ή ψυχοφυσική σχολή για τον ίδιο πόνο ήρκειτο να μετρά ανακλαστικά φαινόμενα και αισθήματα και να καταστρώνει στατιστικούς πίνακες. Στην πρώτη περίπτωση διαπιστώνανε συνειδησιακές καταστάσεις, στη δεύτερη μετρούσανε ανακλαστικά φαινόμενα και αισθήματα. Το μόνο πράμα που παραμελούσαν ήταν ή φύση του φαινομένου του πόνου και οι σχέσεις που μπορούσε να έχη με τ' άλλα ψυχικά φαινόμενα¹.

1. Θα μπορούσε να συμβουλευθής κανείς έπωφελώς την Εισαγωγή που ο σεβαστός δάσκαλός μου André Lalande (που άλλοτε είχε την καλοσύνη να γράψη έναν Πρόλογο στην Ιστορία μου της Γαλλικής Αισθητικής) έγραψε για την Πραγματεία Ψυχολογίας

Φτάσαμε, λοιπόν, σε μια ψυχολογική θεωρία πολύ διάφορη και από την κλασική και την ψυχοφυσική. Τα άπλά και χωρίς καμιά ταχυδακτυλουργική μέθοδο πειράματα των άρχων του ΧΙΧου αιώνα, κυρίως για τους ύστερικούς, βρίσκονται στην άπαρχή (άθελητα βέβαια) όλων των προόδων της νεώτερης ψυχιατρικής και των νέων ψυχολογικών αντιλήψεων. Τα ίδια αυτά πειράματα, γενόμενα μεθοδικά από ψυχιάτρους (τον Charcot και τους μαθητές του, τον Janet και τη σχολή του)¹ έντελώς περι τα τέλη του περασμένου αιώνα, συνετέλεσαν ώστε να εγκαταλειφθής όριστικά ή ενδοσκόπηση που δεν έχρησιμοποιείτο πιά παρά ως σύμπτωμα. Όταν ο άρρωστος του Janet έλεγε: «Βλέπω τα σπίτια και τους ανθρώπους ανάποδα, λέω άνοησίες, βλέπω έναν να χτυπάει το κεφάλι του στους τοίχους, κυττάχτε, λοιπόν, τα μάτια μου, θά ίδητε πόσον είναι χαμένος» δεν σημείωναν τις όμολογίες αυτές όπως θάκανε ένας μυθιστοριογράφος για την ενδοσκόπική τους σημασία, άλλ' ως συμπτώματα της έμμονης κατάθλιψης (obsession) του ψυχασθενούς· και ενδιαφέρονται περισσότερο για τις πράξεις του άρρωστου τις μόνες που είχαν πραγματικά σημασία και που μπορούσαν να σημειώσουν αντικειμενικά.

Έξ άλλου, παρατήρησαν χάρη στις προόδους της ψυχιατρικής, πώς οι ψυχικές νόσοι ένεφάνιζαν τα κανονικά φαινόμενα με γαλωμένα, σαν ανάμεσα από μικροσκόπιο, συνεπώς πολύ πιο εύκολα στη μελέτη και την ανάλυσή τους και ότι ταυτόχρονα οι ίδιες ψυχικές νόσοι, έκαναν να όπισθοδρομεί το ανθρώπινο πνεύμα προς ένα κατώτερο στάδιο εξέλιξης και πώς έτσι μπορούσαν, χάρις σε μερικές άρρώστειες, να κάνουν πραγματικά πειραματικές μελέτες πάνω στο ανθρώπινο πνεύμα. Το να μπορούμε να μελετούμε, σ' ένα άτομο της σύγχρονης ψυχικότητας μας, τον ανθρώπινο ψυχικό σταθμό μιας πρωτόγονης κατάστασης — και τουτού ύστερ' από μιαν έπιληπτική κρίση² — είναι ή άληθινή πειραματική ψυχολογία, που έχει πραγματικά σημασία πολύ άνωτερη από την ψυχολογία του Φέχνερ.

(Άκολουθεί)

του G. Dumas. Σήμερα άμφιβάλλουμε αν το φαινόμενο πόνο, που έρευνηθήκε διά της ενδοσκόπησης είναι ακριβώς το ίδιο με το φαινόμενο πόνο της ψυχο-φυσιολογίας. Είμαι κ' έγω της ίδιας γνώμης· βλ. K. Kofka: Physiologie (όπου πραγματεύεται το θέμα τουτού).

1. Και δεν αναφέρω ούτε τον Legrand du Saule, Yellowley, Feré και Motet, Pitres, Gilles de la Tourette, Barth, Biance μεταξύ των δευτερευόντων, ούτε τον Bernheim και τον μαθητή του Babinski μεταξύ των νεωτέρων, ούτε τον Moebius, Struppell ούτε τον Flournoy που ήταν δάσκαλός μου στη Γενεύη, ούτε χιλιάδες άλλους συγγραφείς.

2. Αναφέρομαι στον άρρωστο του Pick της (Πράγας) πρόκειται για έναν έπιληπτικό που μετά την προσβολή, έμφανίζει μια κατάθλιψη με παλινδρομηση προς μια πρωτογενή κατάσταση· ο άρρωστος χάνει άκόμη κι αυτή την άγωγή της ύπακοης και τη λαλιά.